

Veres András:

Kosztolányi Dezső, József Attila, Fejtő Ferenc, Németh G. Béla¹

Ezúttal neveket választottam címül, mert elsősorban róluk, illetve az ő egymás közti kapcsolatukról szeretnék beszélni, fölvetve néhány problémát, amely mostanában foglalkoztat. Első pillantásra a nevek megválasztása esetlegesnek tűnhet. Reményeim szerint kiderül, hogy távolról sem az, még ha nem is képviselnek olyan emelkedő sort, mint József Attila utolsó értekező művében Hegel, Marx és Freud nevei. Csak azzal menthetem magam, hogy történeteim egyikében ez a csodálatos József Attila-szöveg is szerepelni fog.

1. Régóta ismeretes Kosztolányi Dezső és József Attila kölcsönös rokonszenve, alkalmanként szinte baráti együttléte, mint ahogy az is, hogy kései költészetük messzemenően hatott egymásra. De (tudomásom szerint) nem vetette fel senki, hogy miképp jöhetett létre ez a jó viszony közöttük. Kosztolányi neveltetése és politikai nézetei meglehetősen távol álltak József Attilától, arról pedig kezdetben aligha tudhattak, hogy mindketten hisznek a névvarázsban és lelkesednek a *Kalevaláért*. Ismeretes, hogy József Attila is bekapcsolódott az 1929-es Ady-vitába, és értekező prózájának kutatói azzal is tisztában vannak, hogy az *Ady-vízió*nak mekkora jelentősége van a költő művészetelméleti nézeteinek alakulásában. Csak hát Kosztolányinak nem volt túl jó véleménye róla, „nagyon éretlennek” nevezte (Kosztolányi Ádám 1966: 114), és tulajdonképpen igaza is volt, mivel a vita eredeti tárgyáról, Ady költészetéről nem volt érdemi mondanivalója. József Attila szövegéből kiderül ugyan, hogy – miközben védelmébe veszi Adyt – megértőbbnek

---

¹ A *Tudományos műhelyek – műhelyteremtő egyéniségek* című tanácskozáson Szekszárdon, a Pécsi Tudományegyetem Illyés Gyula Főiskolai Karán 2012. május 4-én megtartott előadásom javított változata.

mutatkozik az Adyt támadó Kosztolányi, mint az Adyt védő Babits iránt, de ez még nem jelent olyan sokat. Tárgyilagos, ugyanakkor erőteljes bírálatban részesíti Kosztolányit is. Ám alig telik el fél év, és Babits-pamfletjében már a Babbitól megtagadott formaművészet rangját ítéli oda Kosztolányi prózájának. Mindezt írhatjuk József Attila kiváló esztétikai érzékenységének és ítélőképességének számlájára is, de ezzel csupán az ő Kosztolányi iránt érzett rokonszenvéhez kapunk támpontot.

Könnyen lehet, hogy Kosztolányi éretlennek találta a Babits-pamfletet is, de legalább két oka volt rá, hogy megértő legyen iránta. Egyfelől József Attila esztelen bátorsága a sajátjáéra emlékeztette: az ő Ady ellen írt különvéleményének kockázatvállalására. Bár itt szükségesnek látom megjegyezni, hogy a két szöveg határfoka meglehetősen eltért. A Kosztolányi pamfletje által kiváltott közfelháborodás papíron megjelent termését tizenhárom és fél kilóra becsülték (Tamás István 1929: 38), míg József Attila szövegére nem érkezett érdemleges válasz, legfeljebb a lelkekben keltett mélyebb nyomokat. (Babits lelkében egészen bizonyosan.) Kosztolányi érdeklődését felkelthette az is, hogy József Attila irodalmi szempontból támadja Babitsot, éppen úgy, mint ő Adyt. Nyilván nem volt ellenére József Attila hízelgő véleménye, de még inkább örülhetett Babits megszégyenítésének.

Kosztolányinak ugyanis végletesen megromlott a kapcsolata Babitscsal az Ady-revízió csatározásai során. Amikor megjelentette különvéleményét, arra számított, hogy Babits támogatni fogja őt. Nem így történt. Babits egy nyilatkozatban elhatárolta magát tőle, majd annak látszatába kerülve, hogy titokban egyetért Kosztolányival, igen szerencsétlen cikket tett közzé a *Nyugatban*. Szövegének hangneme durva volt, a jelentése pedig félreérthető. (Vö. Babits Mihály 1929: 303–304.) Kosztolányi elégtételt követelt, amit nem kapott meg. Ezt

követően látványossá vált ízlés- és szemléletbeli szembehelyezkedése Babitscsal. Az 1932-es *Uj Anthológia*, melyet Babits szerkesztett, Illyés Gyulát és Erdélyi Józsefet favorizálta, és Illyés mindvégig Babits kedvence maradt, Erdélyit pedig lépten-nyomon Baumgarten-díjjal jutalmazta. Kosztolányi viszont pártfogásába vette József Attilát, és az ő díjazását szorgalmazta, a népiek (és személy szerint Illyés) ellen pedig fullánkos cikket írt 1934-ben *Vojtina új levele egy fiatal költőhöz* címmel. Babits és Kosztolányi ars poeticáikban és prózai vallomásaikban is gyakran vitáztak egymással.

Kettejük küzdelmének egyik különös epizódja, hogy amikor 1933 elején Babits éles hangú bírálatot írt (a tőle elpártolt) Németh László nagy vállalkozásáról, az egyedül írt és szerkesztett *Tanu* című kritikai folyóiratról, Kosztolányi tüntetőleg Németh László mellé állt, és őt kérte fel a Zeneakadémián megtartott szerzői estjének bevezetésére. Utolsó, igen látványos ütközetükre Kosztolányi *Esti Kornélja* adott alkalmat. Ismeretes, hogy Babits lekicsinylő véleményének köszönhető a játékos és dacos *Esti Kornél éneke*. Vitájuk még a síron túl is folytatódott: Babits a *Nyugat* 1936. decemberi számában megjelent Kosztolányi- nekrológiájában részletesen kitért kettejük ellentétére. (Lásd részletesebben könyvemben: Veres András 2012: 199–202, 260–262.)

Tehát erre a személyes viszályra vezetem vissza Kosztolányi közeledését József Attilához. Ez, persze, csupán alkalmat adott arra, hogy találkozzanak – ahhoz, hogy kapcsolatuk elmélyüljön, és hogy Kosztolányi Baumgarten-díjra ajánlja ifjabb pályatársát, nyilván jóval több kellett. S bár nem írt József Attiláról önálló kritikát, ez nem jelent sokat (ugyanis az Ady-pamflet után beszüntette kritikusi munkásságát). Írt viszont egy reklámcélú szöveget József Attila válogatott költeményeinek megjelenése elé. Feltűnő, hogy mennyire hasonló retorikát alkalmazott, mint az Ady-pamfletben az Adyval szemben „bezzeg”-ként

felvonultatott Petőfi esetében. „Petőfi bátor, lehorgadó, bohém, családias, zord, bájos, hetyke, meghitt, kitartó, szeles, sötét, vidor, bölcs, izgága, csüggedt, szilaj, tartózkodó, kandi, hű, csapodár, önérzetes, öngúnyoló, egy élő, szeszélyes, örökké változó ember.” – olvasható Kosztolányi 1929-es különvéleményében (Kosztolányi Dezső 1929: 14). 1934-ben pedig így ajánlotta a közönség figyelmébe költőtársát: „*József Attila* karakán, gyöngéd, izgága, emberi, mérges, ellágyuló, komoly és humoros lélek. Anyagát, a szavakat pedig meg tudja tanítani, hogy minden esetben kezesen simuljanak szeszélyeihez és hangulataihoz. Mindez azt jelenti, hogy költő.” (Lásd Bokor László–Tverdota György 1987: 339.)

Befejezésül röviden utalnék arra is, hogy míg Adynak mindenekelőtt politikai költészetét támadta Kosztolányi, addig József Attila esetében nincs nyoma, hogy hasonló ellenérzései lettek volna. Kivált azt sérelmezte Adyval szemben, hogy tudatos számítás vezeti politikai verseiben, következőképp őszintétlen, mesterkéltnak. Úgy látszik, József Attila politikai költészetét hitelesnek fogadta el, alkotóját pedig kellőképpen „elvarázsoltnak” ahhoz, hogy komolyan vegye. 1929-es pamfletjében ugyanis Kosztolányi a következő esetben tartotta elfogadhatónak a politikai költészetet: „Csak egyetlen dolog indokolja és fogadtatja el a politikai költészetet: a teljes elfogultság. Az az elfogultság, amely nem tekint se jobbra, se balra, hanem vakon hisz abban, amit hirdet, végletek közt hánykolódik, nem bánva, hogy fölszakad belőle a természet minden sara, önzés, gyűlölet, harag. Efféle kitárulás megrázó, mert emberi és szép is lehet, mert a költőnek művészi lendületet, teremtő erőt adhat a dühe.” (I. h. 15) Lehet, hogy a jövőben József Attila politikai költészetét is hasonló nézőpontból kellene megközelítenünk és értékelnünk?

2. Következő történetem textológiai jellegű. Két hőse: József Attila és Fejtő Ferenc. Igaz, mások is szerepelnek benne, többek között az én Horváth Iván barátom és jómagam is. A József Attila Társaság tagjai bizonyára emlékeznek rá, hogy 2007-ben fontos és sikeres konferenciát tartottunk Szegeden a *Hegel – Marx – Freud* című szöveg együtteséről, amelyen nemcsak az e néven ismert tanulmányt értettük, hanem valamennyi, e témában írt, töredékben maradt szövegváltozatot is. A kritikai kiadást készítő csapat nevében Bognár Péter és Buda Borbála számolt be eredményeikről (lásd Bognár Péter–Buda Borbála 2008: 69–75). Itt csupán legfontosabb megállapításaikra szeretnék emlékeztetni.

Horváth Iván és munkatársai azt feltételezték, hogy a költő által két részből állónak tervezett tanulmány első része elkészült, és az eredeti változat hat pontot tartalmazó gépiratból és a hetedik pontot tartalmazó kéziratból állt. Ám a költő (talán szerkesztőtársa, Fejtő Ferenc rábeszélésének eleget téve, talán azért, mert maga is elégedetlen volt írása befejező részének kidolgozatlanságával) a hetedik pont átdolgozása és a tanulmány első hat pontjának önálló publikálása mellett döntött. Az elkészült korrektúrát javította ugyan, de ez már nem jutott el szerkesztőtársaihoz, így azok a javítatlan szöveget közölték a *Szép Szó* emlékszámban. Fejtő Ferenc úgy került be a történetbe, hogy a gépiraton idegen kézzel írt javításokat találtak, és úgy vélték, hogy ezek Fejtőtől származnak. Azt a kérdést, hogy miért hagyta el József Attila a hetedik pontot, illetve ha más beszélt rá az elhagyásra, miért engedett neki, úgy válaszolták meg, hogy feltételezték: az antibolsevista, de még mindig marxista Fejtő ragaszkodott Marx és Engels ifjúkori munkáinak védelméhez, ezért elfogadhatatlan volt számára, hogy József Attila nem állja ezeket is támadni a hetedik pontban. Ezért hagyta el a költővel a záró részt, illetve rábeszélte arra, hogy dolgozza ki részletesebben, meggyőzőbben.

Ez a *feltételezés* olvasható Bognár Péter és Buda Borbála utóbb megjelent cikkében is: „A zárórész leválasztásában tehát elsősorban Fejtő közreműködését kell látnunk. De mivel magyarázható, hogy József Attila, aki e tanulmányában eljut a fiatal Marx kritikájáig, beleegyezik a tanulmány lényegét magában foglaló zárórész elhagyásába? Véleményünk szerint azzal, hogy szerkesztőtársa, aki még a *Gazdasági-filozófiai kéziratokban* látta a marxizmus alapjait, nem szívesen közölte volna annak kritikáját a folyóiratban. Ennek eredményeképpen jöhetett létre az a kompromisszum, hogy a tanulmány első hat pontja a folytatás *ígéretével* jelenik meg, így odázva el a *Gazdasági-filozófiai kéziratok* bírálatának kényes kérdését. Ez a megoldás azonban ideiglenesnek volt szánva.” (I. h. 75)

A Fejtő-sztorit nem hittem el egy percig sem. Arra hivatkoztam 2008-ban megjelent tanulmányomban (Veres András: 2008: 87–88), ahol a *Hegel – Marx – Freud* szövegváltozatainak kapcsolatait próbáltam felderíteni és elrendezésüket elvégezni, hogy az egyetlen „tárgyi bizonyíték” e mellett a spekuláció mellett a gépiraton található idegen kéz azonosítása Fejtővel. Csakhogy az állítólag általa írt, Engelst *mentegető* részhez hasonló előfordul a bizonyíthatóan József Attila által írt részekben is, a klasszikusok ifjúkori műveit bíráló gesztus pedig a *Szép Szó*ban publikált (Fejtő által szerkesztett, tehát „megengedett”) változatban is található. Abszurd feltételezésnek tartottam – a *Szép Szó* szerkesztési körülményeit ismerve –, hogy József Attila gondolatait cenzúrázták volna. Úgy láttam, hogy valójában Fejtő Ferenc és József Attila akkori álláspontja igen közel állhatott egymáshoz. Fejtő 1947-ben publikált, *József Attila, az útmutató* című cikkét úgy olvastam, mint a *Hegel – Marx – Freud* keletkezésének hátterét leghitelesebben megvilágító visszaemlékezést.

Stoll Béla nem vesződött ilyen cirkalmas cáfolással, mint én, hanem az idegen kéz gazdáját azonosította Ignotus Pállal. Következésképp az egyetlen „tárgyi bizonyíték” híján az egész történet összeomlott.

Meg kell vallanom, hogy (miközben követtem Horváth Iván és csapata textológiai kiindulását) valamit én is nagyon félreértettem. Úgy képzeltem el, hogy miután József Attila megírta tanulmányának első, teljes változatát (ez lett volna a hét pontos összöveg), mivel elégedetlen volt a hetedik ponttal és ezért elhagyta, éppen ez lett kiindulópontja a tervezett második résznek. Így kapta az első hat pont (a *Szép Szóban* megjelent változat élén) a római egyes számot, és végére azt a jelzést, hogy folytatása következik. Ennek szellemében próbáltam tanulmányomban elkülöníteni az első és a második rész jelentéskörébe tartozó töredékeket, illetve szövegváltozatokat.

Időközben gyökeresen megváltozott Horváth Iván álláspontja. Ma már úgy gondolja, hogy az első szövegváltozat, az a bizonyos gépirat valóban csak a hat pontot tartalmazta, a hetedikből mindössze néhány mondat volt meg, ezért lett áthúzva, és így került a szöveg a nyomdába. József Attila valójában akkor írta meg a hetedik pontot, amikor a korrektúrát javította. Szerkesztő társaihoz ez éppúgy nem jutott el, mint a korrektúra többi javítása sem. Tehát az első hét pont együtt jelenti a római egyes számmal jelölt első részt, amely *A tudományos szocializmus* alcímet kapta. A második részből Horváth Iván szerint szinte semmi sem készült el, de az egyik töredék alapján valószínűsíthető lehet, hogy azt az alcímet kapta volna: *Az új század új tudománya* (vagy valami hasonlót), és a József Attila által átértelmezett és a 20. századi diktatúrák kialakulásának magyarázatát is segítő freudista koncepciót tartalmazta volna. (Horváth Iván 2012: 56–62.)

Tehát a hetedik pont egyszerre lezárása az első résznek és átkötés a második részhez. Itt József Attila azt veti Marx szemére, hogy „megfeledekzik a

gyermekről”, holott például „a kereszténységben a *gyermek*, az ember fia váltja meg az emberiséget szenvedéseitől”. Kritizálja a *Gazdasági-filozófiai kéziratoknak* azt a megállapítását, hogy a férfi és a nő viszonya az ember önmagához való „legtermészetesebb” viszonya. Marx nem tudta és akkor még nem tudhatta azt – mondja József Attila, a pszichoanalízisre hivatkozva –, hogy ugyanilyen alapvető a felnőtt és a gyermek viszonya, mert „a felnőtt egyén olyan viszonyban van önmagával, amilyen viszonylatban a felnőttekkel volt gyermekkorában”. Nem csupán a férfi-nő relációnak egy másfajta relációval való kiegészítéséről van szó, hanem a férfi-nő kapcsolatot (is) problematikusává változtató, a (lehetséges) lelki zavaroknak a testi szervek működésére is átterjedő jelenségének tudomásul vételéről. (Lásd József Attila 2008: 110–111.)

Ahhoz képest, hogy Horváth Iván szerint a második részhez alig van fogódzónk, mégis rekonstruálni próbálja az el nem készült második rész koncepcióját más József Attila-szövegek, mindenekelőtt *A Dunánál* megbékélést, kiegyezést sugalló felfogása alapján. (I. h. 62–64.) Ez nyilván újabb vitákhoz fog vezetni, magam részéről már köszörülöm a késemet.

De egy dologban immár biztosak lehetünk. Fejtő Ferenc fel lett mentve minden korábbi vádpont alól.

3. Utolsó történetem két szereplője: József Attila és Németh G. Béla. Jóllehet egyes hírforrások szerint József Attila nem lett öngyilkos, hanem meggyilkolták, mesteremet, Németh G. Bélát ez a hír el sem érte, mert őt az életrajzi vonatkozások egyáltalán nem érdekelték. Így lehetősége nyílt rá, hogy a költővel úgy találkozzon, mint sorsképlettel, létösszegzéssel. Elsősorban a kései József Attilát szerette: aki felhagyott azzal, hogy csatlakozzon bármiféle hadhoz. Ez nem jelentette azt, hogy Németh G. Béla ne tudott volna a költő útjairól a külvárosi éjben vagy a téli

éjszakában, de az volt a véleménye, hogy csak 1934 táján lett József Attilából komolyan vehető, meglett ember. Mesterem szívesen tett fel kérdéseket, amelyeket igyekezett rendre meg is válaszolni. Amennyire tudom, ők ketten a költővel nagyon megértették egymást. Mindketten mélységesen tudatában voltak annak, hogy a büntelenség bűnhődéssel jár együtt, és a szép szabadság csak ostobaság. És persze utálták a mellébeszélést, a fecsegést, a „pszichológiát”.

Bennem éltek kétségek, például az iránt, hogy ha már meglett ember lett József Attila, akkor hogyan noszogathatja magát ekképp: „légy, ami lennél: férfi”, vagy miképp kívánhatja azt, hogy bogár lépjen kedvese nyitott szemére. De el kellett fogadnom Németh G. Béla látképét, amikor kezembe került József Attila alábbi, saját kezű vallomása:

„32 évvel ezelőtt – a fegyintézet nyilvántartó könyvei szerint pontosan 1905. április 11-én este 9 órakor – lázadás, kémkedés, rám bízott titkok elárulása, szeméremsértés, közveszélyes munkakerülés, állandó botrányokozás, beteges hazudozás miatt örökös dologházi fenytésre ítélték, kilenc hónapig tartó vizsgálati fogság után, elutasítva kegyelmi kérvényemet, átutaltak a javítatlan bűnözők világába. A nyomozás eredménytelenségét a hatósági közegek kínvallatási adataival palástolták, s a kínvallatás, mondhatom, egy örökkévalóságig tartott. Hiába hangoztattam ártatlanságomat, a bíróság a nyomozati jelentést s a kikényszerített beismerő vallomást fogadta el az ítélet alapjául...” (József Attila 1967: 38.)

E Kafkát idéző vallomás valósággal sokkolt engem. Be kellett látnom, hogy mesteremnek igaza lehet, amikor a költőnek tragikumon túli világáról beszél. Mert hogy ez is hiteles kép róla. S ahogy Kosztolányi Dezső vagy Fejtő Ferenc, úgy Németh G. Béla is merőben más oldaláról ismerte József Attilát. Mi pedig

szerencsésnek mondhatjuk magunkat, hogy rajtuk keresztül a költőnek egyszerre több, egymástól is annyira különböző arcát ismerhettük meg.

FELHASZNÁLT IRODALOM

ANGYALOSI Gergely–E. CSORBA Csilla–GINTLI Tibor–VERES András szerk. (2012): *Egy közép-európai értelmiségi napjainkban. Tverdota György 65. születésnapjára*. Bp. ELTE Bölcsészettudományi Kar.

BABITS Mihály (1929): Személyi ügy? *Nyugat* 17: 303–304.

BOKOR László–TVERDOTA György szerk. (1987): *Kortársak József Attiláról I. (1922–1937)*. Bp., Akadémiai Kiadó.

BOGNÁR Péter – BUDA Borbála (2008): A *Hegel – Marx – Freud* textológiai problémái. *Literatura* 1:69–75.

HORVÁTH Iván (2012): A *Hegel – Marx – Freud* szövegtörténete. In Angyalosi Gergely et al. szerk., 55–67.

JÓZSEF Attila (1967): *Összes művei, 4. Novellák, önvallomások, műfordítások*. Sajtó alá rendezte FEHÉR Erzsébet, SZABOLCSI Miklós. Bp. Akadémiai Kiadó.

JÓZSEF Attila (2008): Hegel – Marx – Freud. *Literatura* 1, 102–112.

KOSZTOLÁNYI Ádám (1966): Néhány emlék József Attiláról. *Új Írás* 5, 112–119.

KOSZTOLÁNYI Dezső (1929): Az írástudatlanok árulása. Különvélemény Ady Endréről. *A Toll* 13:7–21.

TAMÁS István (1929): Fej és írás: 13 és fél kilót nyomnak a Kosztolányi Dezsőt ért támadások, amelyeket Ady-reviziós cikke miatt zúdítottak a nyakába (interjú Kosztolányi Dezsővel). *Bácsmegyei Napló*, október 6. 38.

VERES András (2008): Egy ismeretlen József Attila. A *Hegel – Marx – Freud* című tanulmányról. *Literatura* 1: 76–101.

VERES András (2012): *Kosztolányi Ady-komplexuma. Filológiai regény*. Bp., Balassi Kiadó.